

NYA TENDENSER

I BEFOLKNINGSUTVECKLINGEN

Av redaktör STEFAN OLJELUND, Göteborg

DEN redogörelse som professor Carl-Erik Quensel lämnade i häfte 5 av Svensk Tidskrift om Befolkningsutvecklingen och befolkningsfrågan var intressant från flera synpunkter. Men äro hans pessimistiska slutsatser berättigade? Svarar den uppfattning som han fått genom att granska det statistiska materialet mot verkligheten? Finns inte i befolkningsfrågan tendenser som trots allt peka mot en gynnsammare utveckling än vad som varit fallet under de tre senaste årtiondena?

Man kan naturligtvis befria sig från alla bekymmer för vår befolkningsutveckling genom att säga att har folket livskraft, så är det ingen fara för släktet. Saknar det livskraft är däremot intet att göra. Att vårt folk har livskraft och livsvilja bevisas bäst av det som hänt sedan kriget bröt ut med de väldiga bördor, som det patagit sig för att bevara landet och släktet fritt. När så är förhållandet kommer även befolkningsproblemet att klaras på ena eller andra sättet. Man har endast att lita till de läkande krafterna och se tiden an. Så kan man resonera. Till slut är det väl också till folkets livsvilja och de läkande krafterna hoppet får sättas. Inför den starka nedgången i födelsetalen har det emellertid blivit absolut nödvändigt att företaga sig nagonting. Detta har också skett i och med de åtgärder som vidtagits på förslag närmast av 1935 ars befolkningskommission och mera väntar man när den nya befolkningsutredningen blir färdig. De åtgärder som hittills vidtagits äro dock icke tillfyllest och de äro framförallt icke nog radikala. Därom äro säkerligen de flesta ense som intressera sig för denna vårt folks livsfråga. Inte förrän familjen kommer i centrum för socialpolitiken kan man hoppas att de samhälleliga åtgärderna skola få en verklig befolkningseffekt. Vår annars utmärkta socialpolitik lider av det med tiden alltmera framträdande felet att den alltför allmänt sysslar med hela folkets välfärd. Den är ännu i huvudsak paverkad av det tänkande som på sin tid var lika förklarligt som nödvändigt nämligen att hjälpa hela folklager

till större välstånd och trygghet. Den frågan ställer upp sig själv om inte tiden är inne för att inleda en mera differentierad social politik med samhällsbildningens enhet, familjen, som föremål och utgångspunkt. Därmed skulle vår vertikala folkskiljande partipolitik få en horisontal inställning och den gamla uppspaltningen i klasspolitik få mindre möjligheter att ange den politiska utvecklingen i vårt land. Det är ganska uppenbart att utvecklingen går i den riktningen.

Denna parentes hörde kanske inte hit, men eftersom befolkningsfrågan är en del och den viktigaste av vår sociala politik, kan man icke undgå att erinra om att den partipolitiska uppställningen redan den kan vara ett hinder för en effektiv befolkningspolitik. Man kan inte påstå att regering eller riksdag gripits av handlingskraft när det gäller den svenska framtid som födelsetalen dragit slöjan ifrån.

Professor Quensels oro hänför sig till att han i talen från de inångna äktenskapen och födelserna finner att den på de senare åren konstaterade ökningen av de föddas antal icke beror på att det födes flera barn inom äktenskapen än förut utan på att äktenskapen blivit så många flera. På 10 år har antalet nyingångna äktenskap ökat med cirka 10,000 om året. Vid denna 10-årsperiods ingång var det normala antalet äktenskap 40,000 pr år. År 1939 uppnåddes en toppunkt på 60,000 och år 1941 var antalet 55,000. Sedan år 1934 har antalet nyingångna äktenskap stigit med mera än 100,000. Ingenting är naturligare än att en sådan äktenskapsfrekvens måste få till följd ökat födelsetal. År 1941 kunde den största siffra över antalet födda noteras sedan en tid av 16 år. Födelsetalet det året var 100,000 mot 85,000 åren 1933—1934 vilka ar representera botten siffran i senare tid. Professor Quensel drager slutsatsen att när så många nya äktenskap ingåtts måste förhållandet spåras i nativiteten all barnbegränsning och all födelsekontroll till trots, och, fortsätter han, det kan från tillgängliga data konstateras, att någon ökning av fruktsamheten i äktenskapen under de senaste tio åren icke skett i den svenska befolkningen såsom helhet betraktad trots nativitetsens uppgång. Hans uppfattning är ännu mera pessimistisk:

»Den äktenskapliga fruktsamheten står kvar på samma låga bottennivå som år 1933. Då, åren 1933—34, var inom äktenskapen fruktsamheten av den storleksordning, att medelbarnantalet pr nyingånget äktenskap kunde beräknas uppgå till högst omkring två barn. Mot detta står ofrånkomligt krav på ett medelbarnantal av tre, om folkminskning med alla dess tänkbara konsekvenser skall undvikas. De

senaste arens nativitetsökning till trots fasthåller fortfarande majoriteten av det svenska folket vid ett- och tvåbarnssystemet. Vill man se saken i dess dystraste dager, har man snarare anledning att förmoda att fåbarnssystemet tilltagit i stället för avtagit under de senaste 10 åren. Att tilläventyrs inom somliga samhällsgrupper med fatalig numerär ett övergivande av fåbarnssystemet skett, rubbar icke detta påstående.»

Mot siffror kan ingen invändning göras och det lär heller inte gå att förneka att det mesta av nativitetens uppgång beror på det större antalet ingångna äktenskap. Dock är det säkert något förhastat att därav sluta sig till att det svenska folket fortfarande håller fast vid, inte fåbarnssystemet, ty fåbarnssystem är två eller tre barn, utan vid ett- och tvåbarnssystemet. För att få ett någorlunda säkert svar på frågan om svenska folket håller fast vid ett- och tvåbarnssystemet måste man undersöka huru man inom de nya äktenskapen ser på saken. Ingen har väl räknat med att ett allmänt övergivande av systemet skulle ske inom de äldre äktenskapen. De som startat sina äktenskap med föresatsen att ha endast ett eller högst två barn, överge icke medvetet denna sin föresats om de ett eller två barnen blivit 10 till 15 år gamla eller endast 5 till 10 år gamla. Kommer det tredje barnet då beror det som regel på att man »gjort sig för säker» eller att andra icke önskade omständigheter medverkat. Den som skriver detta har endast begränsade erfarenheter och dessa falla så gott som uteslutande inom den så kallade arbetareklassens område. Huru det svenska folket som helhet reagerar inför befolkningspolitiken och befolkningspropagandan kan han inte veta något om. Att nativitetsminskningen satt in senare på landsbygden och att den där kommer att hålla i längre än vad som möjligen kan bli fallet i städer och större samhällen är icke förvånansvärt. De stora barnkullarna komma att försvinna på landsbygden. Åt den saken lär ingenting vara att göra, såvida inte en fullkomlig revolution sker i tänkesätten. Landsbygden kommer med säkerhet att under rätt lång framtid verka neddragande på fruktsamhetstalen, åtminstone om man gör jämförelser med äldre sådana tal. Det är inom sådana folkgrupper vilka med vida marginaler kunna räknas till industriarbetareklassen som man i första hand måste vänta en omkastning av födelsetalen från att vara, sett från samhällets synpunkt katastrofala, till att bli åtminstone tillfredsställande.

Kan då inom de nya äktenskapen en ny syn på barnförhållandet konstateras? Finns det anledning förmoda att ett- och tvåbarnssystemet övergivits? Ännu är det kanske för tidigt att finna nå-

gra statistiska bevis för att en ändrad uppfattning inträtt, men vissa tecken tyda dock därpå. Till ett- och tvåbarnssystemet hörde även att de unga makarna överenskommo att vänta med det första barnet till dess det nybildade hemmets ekonomi stabiliserats. Kvinnan, som hade plats, behöll denna till dess man betalat möbelskulder och ordnat för sig så att man kunde behålla en relativt dyr lägenhet. Barn voro icke välkomna under de första äktenskapsåren. Det var en i och för sig steril och ödslig uppfattning om äktenskap och familjeliv som dock var modern hos alla som funderade på giftermål eller som ingått sådana. Man gjorde sa, ty så gjorde alla och de unga funno stöd för sina åsikter hos föräldrar och släkt på ömse sidor. Vidhåller man fortfarande denna uppfattning om det lämpliga med att uppskjuta det första och därefter i många fall enda barnets ankomst? På denna punkt kan man iakttaga att en förändring skett. Det kan vittnas från såväl barnbördshus som pastorsexpeditioner att förstföderskorna äro betydligt yngre och betydligt »nygiftare» än för några år sedan. Det är påfallande huru många unga mödrar man ser bakom barnvagnarna i parker och på offentliga områden. Nu kan ju även detta förhållande bero på att antalet nyingångna äktenskap äro så många, men säger det icke något att det högsta giftermåls-talet — 60,000 — uppnåddes år 1939 och det högsta födelsetalet — 100,000 — uppnåddes två år därefter? Förhållandet tyder på att det första barnet kom ganska snart. Det behöver inte betyda att man inom de unga äktenskapen positivt beslutat sig för att ha barn tidigt och, vilket rimligen borde bli följd, ha flera barn än som förut varit brukligt, men det betyder att den hämning som en härskande åsiktsriktning pålade de unga, den att vänta med det första barnet, försvunnit. Det är ingen ringa vinst om dylika konstlade hämningar avlägsnas. Det är nämligen dessvärre med barn som med kläder, deras ankomst och antal beror till stor del på moderiktningar. Det är inte bara en fråga om standard eller en fråga om att en familj inte kan försörja ett eller ett par barn till utöver ett eller två. Det är också en fråga om vad som är socialt brukligt. Den person som har många barn förlorar i socialt anseende och råkar han eller hon därtill i belägenheten, vilket tyvärr ofta är ofrånkomligt, att anlita det allmänna, blir saken så mycket värre. Man har en del icke uppmuntrande erfarenheter från statens försök att bispringa familjer med barn med en bättre bostad. Det är som regel intet fel med bostäderna för barnrika familjer eller med dem som bo i dem; det är fel på andra män-

niskors uppfattning om dessa familjer. Mödrahjälpen har icke fått samma effekt, men den är inte heller på samma sätt synlig utåt. Mycket behöver ändras i den sociala uppfattningen innan vi komma till ett verkligt genombrott i vår befolkningsfråga. Om den religiösa uppfattningen är i det här sammanhanget inte lönt att tala.

Om alltså i det avseende som här berörts en ändrad uppfattning om förhållandet till det första barnet skulle ha inträtt, kan det förmodas att så skett även beträffande ett- och tvåbarnssystemet? Även här rör det sig mera om tendenser än om påvisbara fakta. Det är fortfarande fråga om nya äktenskap. Erfarenheten säger oss att ettbarnssystemet numera ganska allmänt uppfattas som en olycka. Inom åtskilliga, för att icke säga de flesta äldre äktenskap med ett barn anklagar man numera, sedan ögonen öppnats, sig själv för att man inte lät det enda barnet få en bror eller syster. När ångern sent omsider kommit, är det för sent. Antingen anser man det enda barnet för gammalt eller också är det något annat fel. Äktenskap med endast ett barn anses numera icke förebildliga, de äro beklagansvärda. Dessa äktenskap och framförallt det ensamma barnets sorgliga lott verka uteslutande avskräckande på unga makar. Att ettbarnssystemet är på avskrivning kan utan minsta tvekan påstås. Samtidigt med att denna förändring i uppfattningen försiggår sätta samhällets sociala åtgärder in och hjälpa de unga över den första tidens värsta ekonomiska svårigheter. Det behövs för övrigt inte mycket ekonomiskt förstånd för att begripa att två barn inte bli dyrare än ett. Det enda barnet är alltid ett dyrt barn, till skada för både föräldrarna och barnet.

Två faktorer, uppskovet med det första barnet samt det ensamma barnet, vilka verkat neddragande på födelsetalen, kunna alltså anses vara i avtagande och på väg att helt försvinna. Kan något liknande sägas om tvåbarnssystemet? Tendenser som tyda på ett medvetet övergivande av begränsningen till två barn äro svåra att upptäcka. Äktenskap av genomsnittstyp och med den för våra städer och industrisamhällen karakteristiska medelinkomsten på 3,000—4,000 kronor, anse nog idealtillståndet nått med två barn. Det ensamma barnets problem existerar inte för deras vidkommande. Inkomsterna räcka någorlunda bekvämt till familjens trivsamma uppehälle och man anser sig bättre kunna sörja för de två barnens framtid. Blir det flera än två barn är orsaken i regel att de två äro pojkar eller flickor. Är det bara pojkar vill mamman ha en flicka, och pappan vill ha en pojke om förhållandet

är tvärtom. Det kan även i våra dagar inträffa att önskan efter en pojke eller en flicka åstadkommer ett barnantal på fyra men därefter är det stopp.

Alla bedömare av befolkningsfrågor ha hittills varit ense om en sak: att sociala åtgärder i och för sig icke leda till en ökning av födelsetalen. Människor föda icke barn med tanke på en tillfällig ekonomisk förbättring eller eventuellt en bekvämare och rymligare bostad. Bakom de sociala åtgärderna med befolkningspolitiskt syfte kan icke ligga något annat än en bestämd vilja hos samhället att människor som ha flera barn icke fördenskull skola sättas i en avgjort sämre ställning än andra. Detta betyder för att vända på saken, att vad det ankommer på samhället, det är att det icke skall löna sig för enskilda medborgare att hålla barnet utanför livet. Om alltså människor icke föda barn därför att det lönar sig, kan man ändå förmoda att en ekonomiskt bättre miljö kommer att verka åtminstone dithän att de icke avskräckas från att sätta flera än två barn till världen. Häri ligger ett indirekt motiv för tvåbarnssystemets övergivande. Till detta kommer det motiv och det är synnerligen starkt, som tidigare påpekats, nämligen den sociala modebildningen. Det var länge modernt med ett eller högst två barn. Det slags modet håller på att övergivas. När umgängeskrets, grannar, bekanta och släkt, icke längre vid synen av modern som är havande med det tredje eller fjärde barnet, gör den högt uttalade reflexionen att nu har olyckan varit framme, då finns det goda skäl för antagandet att »olyckan» oftare kommer att vara framme. Det är alldeles uppenbart att den tiden är på väg och delvis redan inne, då familjen med flera barn, även den ekonomiskt mindre välsituerade familjen, bäres upp av allmän aktning, vilket faktiskt är viktigare än att den bäres upp av allmänt ekonomiskt stöd huru nödvändigt det senare än är och, sett från den sociala rättvisans synpunkt, alldeles oundgängligt. Det ligger också mycket i advokat Eva Andéns konstaterande att den allmänna viljan i Sverige att åtaga sig krigsbarn delvis har sin förklaring i att det svenska folket är svältfött på barn. Man torde alltså även beträffande tvåbarnssystemet kunna våga påståendet att den sinnesändring som är förutsättningen för systemets övergivande är på väg. Professor Quensels sats att man snarare har anledning att förmoda att fåbarnssystemet tilltagit i stället för avtagit under de senaste tio åren, har säkerligen giltighet endast bakåt, icke framåt, och alls icke för, låt oss säga, de två senaste åren.

* * *

Svensk Tidskrift har berett professor Quensel tillfälle att ta del av redaktör Oljelunds uppsats:

ENDAST ett kortfattat svar på redaktör Oljelunds intressanta och givande inlägg skall här lämnas. De synpunkter, som anföras av red. Oljelund, äro värda beaktande men de rubba knappast min uppfattning om befolkningsutvecklingen nu och i framtiden, sådan den framlades i föregående nummer av Svensk Tidskrift.

Låt mig dock först påpeka att jag därvidlag studerade utvecklingen i befolkningen såsom en helhet och icke närmare ingick på den betydelsefulla frågan om skillnader mellan olika områden och olika befolkningsgrupper. Det är allmänt bekant att stora differenser i fruktsamhet och barnantal har förefunnits mellan skilda grupper och det är därför naturligt att utvecklingen under de senare åren kan vara en annan bland de grupper, som tidigare haft lågt barnantal, än bland dem som haft större barnantal. Underlaget till en exaktare undersökning av fruktsamheten under senare år differentierad inom skilda grupper saknas emellertid. Dock torde det vara så att grupper med tidigare låg fruktsamhet numera icke så mycket avvika från genomsnittet. Har man därför till hands observationer från en mindre befolkningsgrupp är det lätt att genom generalisering bilda sig en icke fullt riktig föreställning om utvecklingen i hela folket.

Redaktör Oljelund hyser den åsikten att särskilt under de två sista åren en strömkantring skett så att ett- och tvåbarnssystemet övergives inom större delar av befolkningen och särskilt inom de nyare äktenskapen, ävensom att nygifta icke dröja med första barnet i samma utsträckning som tidigare. Personligen är jag av den åsikten att så kan vara fallet inom vissa befolkningslager men knappast i några större grupper, och det motväges av att andra lager av befolkningen ha en annorlunda inställning.

Redaktör Oljelund säger förvisso: »Ännu är det kanske för tidigt att finna några statistiska bevis för att en ändrad uppfattning inträtt, men vissa tecken tyda därpå.» Några uppgifter från födelsestatistiken utöver totalantalet födda under åren 1940—1941 föreligga ännu icke, varför en noggrann analys av särskilt det sista årets nativitetsökning icke nu är möjlig. Eftersom antalet levande födda åren 1941 och 1939 differera endast med två tusen kunna förhållandena under år 1941 utan större svarighet jämföras med 1939.

En jämförelse mellan 1934 och 1939 avseende fruktsamheten in-

Fruksamheten i ‰ efter äktenskapets varaktighet år 1934 och 1939.

Äktenskapets varaktighet i år	1934	1939
0—1	363	320
1—2	197	198
2—3	167	171
3—4	144	154
4—5	129	133
5—6	112	123
6—7	100	109
7—8	89	95
8—9	82	83
9—10	73	74
10—11	67	66
11—12	59	58
12—13	55	54
13—14	52	48
14—15	48	45
15—16	40	34
16—17	38	31
17—18	32	30
18—19	25	25
19—20	26	21

om äktenskap med olika durationstid visar emellertid praktiskt taget samma siffror, som ovanstående tablå utvisar, utom för de äktenskap, som varat 3—7 år, där en svag ökning inträtt. Siffrorna äro dock icke fullt så kommensurabla. De äktenskap som år 1939 hade varat t. ex. 5—6 år och hade en fruktsamhet av 123 ‰ hade ingåtts 1934 och haft en låg fruktsamhet under de fem åren 1934—1938 och därmed ett lågt barnantal. De äktenskap däremot, som 1934 hade varat 5—6 år och hade en fruktsamhet av 112 ‰, hade ingåtts år 1929 och fruktsamheten för dessa äktenskap under åren 1929—1933 var då högre. Det är på detta faktum som jag grundar mitt påstående att fåbarnssystemet snarare tilltagit än avtagit.

Om man åter betraktar enbart stadsbefolkningen skulle man möjligen kunna konstatera en ytterst obetydlig ökning av fruktsamheten i de första äktenskapsåren jämfört med tidigare men i gengäld är det oaktat fruktsamheten därstädes lägre än bland lantbefolkningen.

Visserligen säger redaktör Oljelund: »Det kan vittnas från såväl barnbördshus som pastorsexpeditioner att förstföderskorna äro betydligt yngre och 'nygiftare' än för några år sedan.» Men mot ett påstående av den art kan invändas att vittnesbörd grundade på vaga personliga observationer utan noggrannare detaljstudier lätt kunna leda till överdrivna påståenden, och den ökade giftermålsfrekvensen under de senaste åren lämnar även en bidragande förklaring härtill. Särskilt i städerna finnes ett betydligt högre antal nygifta kvinnor i de yngre levnadsåldrarna än för några år sedan, varför utan att fruktsamheten stigit förstföderskorna äro flera och därför lättare draga uppmärksamheten till sig.

Den hämning, som enligt redaktör Oljelund tidigare förefunnits mot att allt för fort få det första barnet har möjligen till en del numera bortfallit. De som nu ingått äktenskap ha under sin uppväxttid haft andra erfarenheter än deras jämnariga för tjugo år sedan. De som då gifte sig hade tillhört stora barnskaror och sett mångbarnssystemets följder för föräldrarna, samt till följd därav ej haft möjlighet att få ekonomisk hjälp till bosättningen av sina föräldrar. De nygifta äro nu bland stadsbefolkningen i betydligt större utsträckning det enda barnet eller ett av två och kunna härigenom erhålla bättre hjälp från sina föräldrar. Häri ser jag en av orsakerna till äktenskapsfrekvensens uppgång under de senaste tio åren och givet är att denna omständighet kan utöva inflytande på barnalstringen i äktenskapet.

Men i stort sett förefinnes ingen ökad fruktsamhet i äktenskapets första år, och om än ankomsten av det första barnet tilläventyrs skulle ske med kortare tidsavstånd efter vigseln än tidigare är den faktorn av ingen betydelse om det första barnet icke efterföljes av flera i större utsträckning än förr.

Huruvida tvåbarnssystemet övergives i någon större utsträckning jämfört med tidigare kan man icke direkt se av tillgängliga siffror. Enär siffrorna för fruktsamheten i äktenskapets olika år praktiskt taget har förblivit oförändrade från 1933 till 1939 kan man icke från statistiska data påstå något sådant. Redaktör Oljelund säger också: »Tendenser som tyder på ett medvetet övergivande av begränsningen till två barn äro svåra att upptäcka.» Att inom vissa kretsar det icke längre är modernt att ha blott två barn är icke något bevis på att det är en allmän företeelse utan kan endast föranleda den förhoppningen att modet ma bli mera spritt.

Till slut: Det är icke riktigt att draga alltför förhastade slutsatser av några få års erfarenheter och särskilt icke av sadana förhållanden som de två sista årens. Den låga fruktsamheten under 1930-talet har åstadkommit att många äktenskap vid slutet av 1930-talet voro nollbarns- eller ettbarnsäktenskap. En propaganda av ett eller annat slag för flera barn kan lätt föranleda en tillfällig ökning av de födda barnen inom nollbarns- och ettbarnsäktenskapen. Men genom den samtidigt förorsakade reduceringen av nollbarns- och ettbarnsäktenskapen undanröjes förutsättningen för nativitetsökningens fortsatta bestånd, försvärrat icke en ökning av antalet födda med ordningsnummer tre eller högre sker. Och inga tecken därpå finnas.

Även om man likt redaktör Oljelund finner vissa tendenser till en ändrad inställning till antalet barn i äktenskapet, är läget fortfarande trots senaste års ökning i antalet levande födda så allvarligt att man knappast kan hysa någon optimistisk syn på utvecklingen.

Carl-Erik Quensel.